

Prof. dr. Adem ZEJNULLAHU
(Prishtinë)

**ISA BOLETINI NË EPIKËN HISTORIKE, NË POEZINË E
KULTIVUAR DHE NË KUJTIMET E POPULLIT**

Shala e Bajgorës - pararojë e kufirit

Shala e Bajgorës, me karakteristikat e saja gjeostrategjike dhe me pasuritë që ka mbitokësore dhe nëntokësore, paraqet njërën ndër trevat më të rëndësishme të atdheut tonë. Ajo, krahas Drenicës, Grykës së Kaçanikut dhe Carralevës, gjatë shekujve, ishte ndër vendet më të lavdishme të qëndresës kombëtare kundër armiqve. Përpjekjet, luftërat e pandërprera të kësaj treve dhe rezistenca për të ekzistuar e lirë, datojnë që nga kohët e mugëta, atëherë kur shumë perandorë, krajli e sulltanë u vërsulën për ta pushtuar e për ta bërë pasuri për vete. Dëshmi e këtyre synimeve ogurzeza janë shumë ngjarje të ndryshme tragjike, por edhe madhështore, që u zhvilluan në këtë krahinë.

Popullsia e Shalës së Bajgorës me rrethinë, sikurse edhe trevat e shumta shqiptare, nuk u pajtua asnjëherë me robërinë. Ajo rezistoi, luftoi dhe sakrifikoi, andaj u plaçkit, u dogj, u burgos dhe u vra, por prapëseprapë u ringjall si feniksi nga hiri i vet. Shala e

Bajgorës ishte gjithmonë pararojë e fuqishme e kësaj pjese të atdheut arbëror, duke qenë në kufi me shtetin serb, i cili nuk i ka ndalur asnjëherë krimet dhe pretendimet e tij, për ta pushtuar dhe për t'i shfrytëzuar pasuritë e kësaj krahine, por pa shqiptarë. Nga ky popull liridashës dolën figura të shquara, të cilat me fisnikërinë, trimërinë, luftërat, strategjinë dhe vizionin e tyre të qartë për të ardhmen e popullit, hynë në zemrën, në mendjen dhe në veprimet e tyre luftarake sakrifikuese.

Shala e Bajgorës me rrethinë ka simbolet e qëndresës, flakadanët, që luftuan dhe u sakrifikuan për të, për lirinë e popullit shqiptar, duke filluar nga Ahmet Boletini, Isa Boletini, Beqir Voca, Sylë Maloku, Shahin Alia, Hamdi Gavazi, Mursel Igrishta, Ahmet Selaci, Kadri Bistrica, Ukshin Kovaçica, Riza Selaci, Ymer Selaci, vëllëzërit Vocolli, Sherif Tërstenës etj. Fati i këtyre personaliteteve është i lidhur ngushtë me fatin e popullit shqiptar në tërësi, në shumë ngjarje të mëdha e të vogla, në rënie e në ngritje, në humbje e në ngadhënjime, me tragjikë, me madhështi, të cilat me kohë u përjetësuan nga rapsodët popullorë, nga poetet e periudhave të ndryshme, nga kujtesa e popullit, në historinë tonë kombëtare.

Figura e Isa Boletinit në poezinë popullore dhe në atë të shkruar

Isa Boletini është njëra ndër figurat më të shquara të kombit tonë. Kulla e tij është simbol i qëndresës dhe krenarisë kombëtare. Ai në kohët më vendimtare për popullin shqiptar, thoshte: “Unë jam mirë kur asht mirë Shipnia”. Kjo fjali në shikim të parë, të duket e thjeshtë, por ngërthen në vete, kuptimësi të thellë, përcaktuese dhe vetëmohuese, që do të thotë se qenia e heroit është identifikuar tërësisht me fatin e atdheut, përballë shtrëngatave të kohëve të liga, që sillnin rreziqe në tokën dhe qiellin shqiptar.

Në ballë të këtyre furtunave u gjend Isa Boletini, simbol i qëndresës, i luftës për çlirimin, ruajtje të tërësisë tokësore dhe mëvetësinë të shtetit shqiptar. Kjo figurë kombëtare në fushën luftarake zë vendin kryesor, pas Skënderbeut, si pararojë e atdheut për tridhjetepesë vjet rresht, duke luftuar e duke mbrojtur nderin e kombit tonë. Kulla e tij u dogj gjashtë herë e u bë shkumb e hi nga forcat turke, por ajo u ngrit lart, më e fortë dhe përqafoi qiellin, në mesin e atyre kodrave, që shpesh villnin zjarr topash, tym martinash, vringëllimë shpatash e singiash të armiqve që vinin për ta vrarë Isa Boletinin dhe për ta rrafshuar atë rrafsh me tokë.

Të dhënat historike dhe folklorike dëshmojnë fuqishëm se Isa Boletini ishte inkadruar shumë herët në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare. Ai, me guximin, vendosmërinë, strategjinë luftarake dhe me vizionin e qartë që kishte për të ardhmen e atdheut, nga populli i vet ishte zgjedhur prijës në shumë krahina shqiptare. Pamja fizike e Isa Boletinit ishte në harmoni me natyrën ku kishte lindur, ku ishte rritur dhe formuar si hero. Në kullë, në odë shaljane, aty ku çmoheshin lart jeta, nderi e besa dhe ku dënoheshin frika, tradhtia e robëria, aty ku burrat e mëdhenj të kombit takoheshin, bisedonin dhe merrnin vendime të rëndësishme për fatin e shqiptarëve në vorbullat e zhvillimit të ngjarjeve historike.

Isa kishte pamje të një kreshniku, ashtu siç e përshkruan epika historike popullore dhe kujtesa e bashkëkohësve të tij. Këtë pamje madhështore, ia atribuojnë edhe të tjerët, njerëzit, miqtë e armiqtë, bashkëluftëtarët, vizitorët e huaj, që patën rastin ta shihnin, ta takonin, të shprehnin mendime për çështjet më të ndërlikuara kombëtare. Kështu, publicisti i njohur gjerman, Karl Estrajer, në librin e tij *Përshtypje udhëtimi*, të botuar më 1898, pos tjerash, për këtë hero shqiptar, shkruan: “Isa Boletini është një burrë shtatlartë, i bukur, ngjyrë gruri, është ende i ri nga mosha; ka një fytyrë të hollë,

në shprehjen e syve të tij, më kot përpiqesh të gjesh diçka të egër, përkundër në ata sheh diçka të përmallshme”¹. Këto përmasa, të tilla të pamjes se një burri të zhvilluar, të një luftëtari të paepur, të një strategu të dalluar, karshi pashallarëve, vezirëve e gjeneralëve më të mëdhenj të kohës, njohësit e mirë të tij, e quajtnë “Luan të Shqipërisë”, duke e krahasuan me Garibaldin, me Robin Hudin, Fon Berlingenin etj., Këto virtyte të shumta, ia përshkruan edhe epika historike popullore, duke e pasqyruar pamjen, qëndrimin e tij dinjitoz, burrëror, e ushtarak, me armë të ngjeshura në trup, të cilit i rri bukur, ia shtojnë vlerën edhe më tepër, që nuk mund t’i gjendet shoq në Romë as në Stamboll:

*Me ni krah ma ka dallamën,
Në krah tjetër ma ka bërshanën,
Armë të bardha prej çelikut,
Dy pishtole t’ Venedikut.
Mir’ t’ qëndisura n’flak’ t’ dukatit
Si dy gjarpnusha të Bagdatit*².

Pamje dhe virtyte të larta njerëzore e ushtarake ia përshkruajnë edhe poezitë e shumë poetëve të Rilindjes, si: Hil Mosi, Risto Siliqi, Gjergj Fishta, Asdreni, por edhe poetët e periudhave më të vonshme, si: Enver Gjergjeku, Agim Shehu, Muhamet Kërveshi, Jakup Ceraja, Qerim Ujkani, Sabri Hamiti, Adem Zejnullahu, Shahin Hasani - Shkoza, Milaim Berisha, Ali Alidema etj., duke e cilësuar si një hero të madh kombëtar që me të bëmat e tij, gjatë tërë jetës, e munda vdekjen dhe u bë i përjetshëm.

Isa Boletini e nisi veprimtarinë kombëtare qysh herët me një diapazon shumë të gjerë e të thellë. Ai në moshën 17-vjeçare hyri në flakën e luftës në Carralevë kundër forcave të Dervish Pashës. Ishte

¹ Skënder Luarasi, *Isa Boletini*, Rilindja, Prishtinë, 1972, f. 25.

² Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës, Dosja e Sabahudin Cenës.

pjesëmarrës në Kuvendin të Verrat e Llukës, në Kuvendin e Pejës, në Kuvendin e Ferizajt, në Kuvendin e Junikut etj. Veprimtarinë e tij atdhetare e intensifikoi sidomos me dëbimin dhe vrasjen e konsullit rus, Shqerbin, në Mitrovicë më 1902-1903, kryengritjet e mëdha të popullsisë shqiptare gjatë viteve 1908, 1910, 1911, 1912.

Bashkëpunonte ngushtë me ideologët dhe me patriotët më të shquar kombëtarë si me: Hasan Prishtinën, Zejnullah Begun, Ahmet Delinë, Sadik Ramën, Hasan Hysen Budakovën, Bajram Currin, Xhemail Prishtinën etj. Të dhënat folklorike dhe historike dëshmojnë fuqishëm se sa intensive ishin përpjekjet e tij kundër pushtuesve të huaj për çlirim dhe mëvetësi të shtetit shqiptar, po aq ishin edhe angazhimet e tyre për zhdukjen e tij fizike, në fushëbetejë, në tradhti, me armë e me diplomaci. Kundër tij u organizuan shumë prita, skenarë ogurzi, aksione të mëdha luftarake, por falë përkrahjes së popullit dhe luftëtarëve të tij të paepur, të gjitha dështuan. Angazhimin e tij në fushën e betejës kundër forcave të huaja ushtarake, kënga popullore historike e këndon në mënyrë të hollësishme, duke e zëruar dhe përjetësuar idealin e tij për çlirim dhe pavarësim, në realitetin historik dhe në art.

Gjatë luftërave të shumta, ai në fushëbeteja, u ndesh me forcat ushtarake më të fuqishme të pashallarëve më të shquar të Perandorisë Osmane, të cilat nuk arritën asnjëherë ta zënë, ta thyejnë, ta nënshtrojnë, ta bëjnë për vete, as ta largojnë nga rruga e idealit të tij kombëtar, por nga këto ngjarje të përgjakshme, ai doli gjithherë më i fortë dhe më i vendosur për të vazhduar deri në fund rrugën çlirimtare. Të shumta ishin betejat dhe luftërat, të cilat i zhvilloi gjatë jetës së tij ushtarake për tridhjetë vjet rresht. Po aq, janë edhe këngët historike, rrëfimet popullore, të cilat i këndojnë, i tregojnë këto ngjarje të përgjakshme gjatë rrjedhave historike. Ekziston një cikël i veçantë këngësh me shumë variante, që e përjetësojnë figurën e Isa

Boletinit në jetë, në luftë, në kuvende dhe në diplomaci. Në një numër këngësh e variantesh e këndojnë drejtpërdrejt angazhimin e tij në luftëra të ndryshme. Kurse disa të tjera e paraqesin Isa Boletinin bashkë me udhëheqës, luftarakë e strategë të tjerë shqiptarë, gjatë luftërave dhe angazhimeve të tjera për sendërtimin e idealeve kombëtare.

Në të dyja rastet, sipas epikës historike, inkuadrimi i tij në fushëbeteja ka mundësuar ngadhënjimin e forcave ushtarake shqiptare kundruall armiqve më të fortë. Hasmëria e Isa Boletinit me sulltanët dhe krajlat e ndryshëm, gjatë tërë jetës ushtarake, ishte e madhe, skajshmërisht e urrejtshme dhe kundërshtuese, që rezultoi me shumë luftëra të rrepta nëpër fushëbeteja të ndryshme. Me të u ndesh ushtria e Hafiz Pashës, e Xhavit Pashës, e Dërgut Pashës, madje edhe Shefqet Pasha, ministër i Luftës në Perandorinë Osmane, me gjeneralët e krajlit të Malit të Zi, të Serbisë u munduan ta zënë të gjallë, ta poshtërojnë e ta vrasin, por në fushën e betejës nuk arritën asnjëherë ta bëjnë këtë, sepse pësuan gjithmonë disfatë dhe u ndanë me humbje të mëdha.

Kulla e Isa Boletinit - simbol i qëndresës kombëtare shqiptare

Ligjërimi poetik gojor, dëfton se më 1895, në kuadrin e angazhimit luftarak të Hafiz Pashës për shuarjen e kryengritjeve shqiptare, të cilat kishin marrë hov nëpër shumë pika gjeografike të viseve shqiptare kundër sundimit të Qeverisë turke, Mehmet Efendiu i Mitrovicës me shumë bimbashë të zgjedhur, organizoi një ekspeditë ndëshkuese ushtarake kundër Isa Boletinit. Me të mësuar për qëllimin e armikut, popullata e Shalës së Bajgorës, djemtë e zgjedhur e më në zë, si dhe të regjioneve të tjera përreth, i erdhën në ndihmë

për ta mbrojtur e për të luftuar kundër ushtrisë turke, të cilën sulltani nga Stambolli e kishte planifikuar:

*Në Stamboll rrehi teli,
Në Prishtinë shkoi haberi,
Hafiz Pasha asht shtrengue
Isa Boletinin gjallë e due³.*

Sipas kujtesës së popullit, pjesëmarrësve në këtë luftë dhe të ligjërimin të krijimeve poetike del se forcat e Hafiz Pashës, Boletinin e rrethuan nga shumë anë. Mirëpo, strategu shqiptar, ishte informuar me kohë për këtë luftë, andaj kishte bërë përgatitje të duhura mbrojtëse. Ai me luftëtarët e tij zë pikat më strategjike nga mund të luftohej dhe të mbrohej, si në: *N'maje të Vogël, N'Koritë të Gurit*, në shpate, në përrenj e në shkëmbinj të ndryshëm, ku mund të luftohej dhe të asgjësohej armiku. Filloi lufta. Nga katër anët e Boletinit shkrepin armët e llojeve të ndryshme, drejtuar kullës dhe luftëtarëve të lirisë. Por edhe kundërsulmi i forcave të Isait ishte i fuqishëm. Vriteshin dhe plagoseshin nizamët e gjorë, britmat dhe thirrjet e tyre për ndihmë i kapërdinte qielli me re e tym.

*- Top manxerrjen dredhja shpejt,
dredhja shpejt qat top mamxerrje
se na faroi Isa ushtrinë.⁴*

Epërsia në numër luftëtarësh dhe në armatim ishte në anën turke, por luftëtarët shqiptarë kishin vullnet dhe vendosmëri të palëkundur për të bërë rezistencë e për të luftuar, për të sakrifikuar dhe për të fituar atë luftë. Isa me forcat e tij luftarake i shkaktuan humbje të mëdha ushtrisë turke. U vranë shumë bimbashë e nizamë,

³*AQSh*, Tiranë.

⁴*Këngë popullore historike*, bleu II, IAP, Prishtinë, 2007, f. 279. Përgatitur nga: dr. Fazli Sylja, dr. Rustem Berisha, dr. Sadri Fetiu, dr. Adem Zejnullahu dhe mr. Jahir Ahmeti.

u morë shumë armatim prej forcave turke, çka më në fund u detyruan të kthehen në Mitrovicë si humbës. Këtë përfundim të kësaj beteje epika historike e paraqet në këtë mënyrë:

*N'Korit t'Gurit qenkan hip,
kërkojnë rrugën kah me ikë⁵.*

Ose:

*Ky juzbashi po bërtet
Me buri ndihmen thrret,
Krejt fuqia m'u ka nda
Pes bylykbasha m'u kan' vra⁶.*

Rapsodi popullor duke dashur që ta lartësojë luftën, trimërinë e Isa Boletinit, me luftëtarët e tij, kundër forcave turke e bën pjesëmarrëse në zhvillimin e ngjarjes edhe natyrën me bjeshkë, shkëmbinj, përrënj:

*Çka kanë bjeshkët qi ushtojnë,
Boletini po lufton⁷.*

Fitorja e forcave shqiptare ndaj ushtrisë së Hafiz Pashës, luftëtarët shqiptarë, i mobilizoi edhe më tepër, i forcoi dhe u dha besim në vete, sepse edhe ndaj armikut më të fuqishëm, nëse ka vullnet dhe vendosmëri për të fituar, mund të fitohet.

Kjo fitore e Isait e hidhëroi dhe e hasmëroi edhe më tepër Qeverinë turke, e cila kërkonte me çdo kusht kokën e tij. Angazhimi dhe sukcesi i Isa Boletinit në të mirë të çështjes kombëtare me kalimin e kohës intensifikohej gjithnjë e më tepër, bëhej më gjithëpërfshirës, më zulmëmadh, në rrafshin organizativ, ushtarak,

⁵AQSh, Tiranë.

⁶AQSh, Tiranë.

⁷Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës, Dosja e Adem Zejnullahut.

politik, diplomatik etj. Sukseset e tij në fushën e betejës shënonin ngritje të vazhdueshme.

Ishte koha e prapaskenave të mëdha në Ballkan, të cilët i hartonin dhe i realizonin shtetet e fuqishme, por edhe ato fqinje të shqiptarëve. Kombi ndodhej në rrezik të madh. Në këtë kohë, Edith Durham, njëra nga njohëset më të mira të çështjes shqiptare shkruante: “Lojë më e ndyrë e tradhtisë kurrë nuk është lozur (...) shqiptarët e Kosovës u ngritën në masë. Ata i udhëhiqte Isa Boletini(...), Kosova u mor me tradhti”⁸. Prijësit e popullit tonë e dinin se ishte koha më vendimtare për ardhmërinë e kombit, vitet më kritike, më tragjike dhe më madhështore në historinë e përpjekjeve dhe të luftërave të pareshtura të shqiptarëve për çlirim dhe mëvetësi kombëtare, andaj u mobilizuan ushtarakisht dhe diplomatikisht për ta bërë shtetin.

Kryengritjet e mëdha të shqiptarëve të viteve 1909, 1910, 1911 dhe 1912 në arenën ushtarake e diplomatike të Perandoria Osmane, të Fuqitë e Mëdha të Evropës dhe të shteteve fqinje, futën frikë të madhe për forcimin e faktorit shqiptar në Ballkan, të cilin nuk e shikonin me sy të mirë, duke e konsideruar si pengesë për synimet e tyre grabitqare, në dëm të tokave shqiptare. Qeveria turke u angazhua për reforma të shumta në shumë sfera të organizimit shtetëror, duke shpresuar në stabilizimin e gjendjes ekonomike, ushtarake, brenda Perandorisë, shteteve të robëruara, dhe skenarëve të Evropës, e cila e përcillte me kujdes shkatërrimin e saj gradual.

Në fillim, për ndryshime në Qeverinë turke, ishin edhe shqiptarët, të cilët ishin lodhur nga luftërat dhe gjendja e vështirë ekonomike e politike, andaj u përcaktuan për Hyrjet (kushtetutë) të xhonturqve, të cilët në fillim premtuan se do të jenë shumë më

⁸ Gazeta “Bujku”, më 10. III. 1996; Letër e pabotuar e Miss Edith Durhamit.

dorë lirë në të drejtat jetësore, politike, e arsimore e vetëqeverisëse të shqiptarëve sesa pararendësit e tyre.

Në saje të angazhimit të shqiptarëve dhe të fuqive të tjera brenda Perandorisë u rrëzua pushteti i Sulltan Hamitit II, por me të marrë pushtetin Turqit e Rinj, u bënë edhe më të egër ndaj shqiptarëve. Ata u vërsulën me të gjitha forcat për ta zhbërë, shkatërruar e zhdukur, çdo gjë që kishte frymën dhe pamjen shqiptare. Isa Boletini, e kishte kuptuar herët këtë dyfytirësi të tyre. Ai e dinte se për vrasjen e tij, me kohë, ishin marrë vendime nga ushtarakët më të lartë të oborrit në Stamboll, e veçanërisht pas takimit në Selanik, ku Isa u tregua se është i palëkundur në kërkesat e tij për të drejtat e shqiptarëve:

*Heh, mexhlis, paske gabue
Tanë me m'gri e me m'coptue,
S'kam myhyrën qetu me vnue⁹.*

Popullata e Shalës së Bajgorës, e udhëhequr nga Isa Boletini, kishte filluar herët të mos paguajë vergi, të mos i dërgojë djemtë nizamë etj. Porta e Lartë i dinte të gjitha këto, andaj për ta mposhtur këtë qëndresë e dërgoi Xhavit Pashën me një ushtri të madhe dhe me armatim të rëndë në Boletin, ku bëhej qëndresa kryesore. Kujtesa e popullit dhe kënga popullore njoftojnë se ishte kohë dimri, binte borë e madhe dhe bënte acar. Armiku e kishte zgjedhur këtë kohë të vështirë me qëllim për të sulmuar e për t'i befasuar Isën me luftëtarët e tij. Në mëngjesin e hershëm, të 22 nëntorit 1908, Xhavit Pasha, me forcat e tij të mëdha luftarake, rrethuan Boletinin në dy drejtime. Ai i vendosi katër topa të rëndë përballë kullës së Isa Boletinit, ndërsa gjashtë të tjerë i la në Rahovë, prej nga mund të gjuante pa vështirësi në drejtim të fshatit Boletin.

⁹Këngë Popullore Historike, IAP, bleu II, Prishtinë, 2007, f. 277.

Në atë kohë Isa Boletini nuk gjendej në Boletin, por në Podgur të Pejës. Ishte informuar me kohë se do të vinte Xhavit Pasha me ushtri, andaj arrinë shumë shpejt në vendlindje, me 200 luftëtarë, ku e prisnin edhe luftëtarë të tjerë nga Shala dhe krahinat e tjera. Sipas të dhënave folklorike dhe kujtesës së popullit, si dhe pjesëmarrësve në këtë luftë, Isa Boletini, rrethimin e tij nga Xhavit Pasha, e mori krejtësisht i qetë, si diç të rëndomtë, ngase ishte mësuar me luftëra të tilla. Kishte vendosur të luftojë, të sakrifikojë, për lirinë dhe pavarësinë e kombit. I vendos shpejt e shpejt luftëtarët nëpër vendet strategjike dhe kur nëna Ajshe e lajmëron për ardhjen e ushtrisë turke në afërsi të Boletinit, ai i thotë krejtësisht gjakftohtë:

- *Qinro, nanë, e ban gajret,*
Sa ta baj ket luftë me mret,
Ia kam dhanë besën n'zyre t'vet,
I herë jam le, 'i herë due me dekë'¹⁰

Përgatitjet për luftë nga të dyja palët kundërshtare, ishin bërë me kohë, në shkallën më të lartë, si për nga numri i madh i ushtarëve, armatimi i rëndë nga turqit, por edhe nga Isa me luftëtarët e tij, të cilët zënë pozicione strategjike me aq armatim sa kishin. Marshimin e ushtrisë turke me armatim të rëndë drejt Boletinit e kumton drejtpërdrejt edhe epika popullore historike, e cila paraqet dialogun që zhvillon Isa me nënën e vet, në ato momente dramatike, për fatin e tij dhe të luftëtarëve të vet, të cilët pritnin të ndesheshin me ushtrinë e Xhavit Pashës:

Thirrke Isa, o nanën e vet:
- Bina zhagat, oj nanë, me fyshekë!
Se ketij hallki, nanë, du m'ju shkep,
Se janë ardhë, nanë, me ne me dekë'¹¹.

¹⁰Po aty, f. 279.

¹¹Këngë të Rilindjes Kombëtare, Prishtinë, 1978, f. 276.

Atmosfera bëhej më e rëndë gjithnjë e më tepër, më tendosëse dhe më e padurueshme. Të dyja palët prisnin urdhrin për sulm. Nëna e Isait, së bashku me gratë e tjera, ishin të angazhuara për t'i ndihmuar luftëtarët shqiptarë, por edhe për të qëlluar mbi pozicionet armike. Brengë e veçantë për nënën e Isait, në këto momente kritike, ishte numri i madh i ushtarëve në anën forcave turke, sidomos topat e rëndë, të cilët ia kishin drejtuar kullës, kurse Isa i thoshte me gjakftohtësinë më të madhe:

*Po le t'i bien, moj nanë!
Ma lezet ka me luftue,
ma me shum, sesa me pak,
me provue kullën me topa¹².*

Në katër anët e kullës dëgjoreshin krismat e armëve dhe ushtima e topave, që gjuanin në kullë të Isait dhe në luftëtarët e tij. Lufta ishte tejet e përgjakshme. Luftohej për çdo pëllëmbë toke, kodër, përrua e çufër të Boletinit, të Kosovës dhe më gjerë. Bënte kohë shumë e vështirë, frynte pandërprerë dhe binte borë, e cila e vështirësonte edhe më tepër pozitën e luftëtarëve të Isait, sepse pengonte ardhjen e luftëtarëve të tjerë në ndihmë, nga fshatrat dhe nga regjionet e tjera. Me të dëgjuar të krismave shumë vullnetarë nisen për në Boletin, por pengohen nga moti i keq dhe nga Ushtria turke. Pa ndalur armët nga të dy anët ndërluftuese, villnin zjarr, merrnin jetë njerëzish, plagosnin dhe digjnin aty ku binin. Beteja zgjati më tepër se njëzetekatër orë. Ushtria turke plotësohej vazhdimisht me forca të reja, që vinin nga Mitrovica, madje edhe nga Selaniku. Ardhjen e këtyre forcave kundërshtare, rapsodi popullor e përshkruan në këtë mënyrë:

*Vjen pampuri tue fishkllue,
Shkojnë ushtarët tue këndue,*

¹² Skënder Luarasi, *Isa Boletini*, Rilindja, Prishtinë, 1972, f. 74.

*Te çfarë krajli dona me shkue.
N' Mitrovicë ju kanë kallxue,
Isa Begun me rrethue*¹³.

Në vazhdim kënga popullore historike e pasqyron edhe angazhimin luftarak të Isait si strateg dhe shenjëtar i mirë, të cilit gjuajtja në armik, asnjëherë nuk i shkon huq, por vret:

*Isa Begi, o po del n'at' shkrep,
Me mamxerre, o sa holl, po qet,
Sa herë qet, po asqerë po vret!*¹⁴

Me kalimin e kohës gjendja e luftëtarëve shqiptarë në fushëbetejë keqësohej gjithnjë e më tepër, hetohej mungesa në municion, kishte edhe të plagosur shumë, madje ndër ta edhe vetë Isa ishte plagosur nga një predhë gjyleje ishte goditur në krah, por edhe ashtu i plagosur, u jepte guxim shokëve që të vazhdojnë luftën deri në fund:

*Isa Begi koka varrue,
Ra në kullë me u mjekue
Po i lidhë varrët me 'i mahramë*¹⁵.

Ose:

*- Bini, shokë, ta bajmë 'i piskamë,
Se jam shqiptar nuk dalë i gjallë,
Për pa m'ra zjarr në qafë*¹⁶!

Lufta vazhdoi deri në orët e vona të mbrëmjes. Gjithë ditën ishte bërë luftë fytafyta, nëpër shkurre, shkëmbinj, shpate, lisa, përrenj, ku mbeten shumë nizamë të vrarë, kurse mbi pozicionet e shqiptarëve, dhe mbi kullën e Isait u hodhën 1 600 gjyle (n. v. i

¹³AQSh, Tiranë.

¹⁴Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës, Dosja e Sabahudin Cenës.

¹⁵Këngë Popullore Historike, IAP, Bleu II, Prishtinë, 2007, f. 279.

¹⁶Po aty, f. 279.

Skënder Luarasi), armiqtë i afroheshin gjithnjë e më tepër kullës, mungesa e armatimit në anën e luftëtarëve shqiptarë, hetohej shumë. Qëndresën e Isait me luftëtarët e tij e pamundësoi shumë ardhja e forcave turke nga Pazari i Ri, andaj trimat shqiptarë vendosin që me një sulm të furishëm ta çajnë rrethimin, t'i bartin të plagosurit, të kalojnë lumin Ibër dhe të vendosen në vende të sigurt. Kështu vepruan, me sukses, shpërthyen rrethimin. Kurse Xhavit Pasha humbi shumë nizamë. Nuk arriti ta asgjësonte heroin shqiptar, përpos t'ia rrënojë kullën, t'ia plaçkiste të mirat, t'ia vriste kalin dhe ta merrte përbuzjen e deputetëve në Parlamentin turk, të pashallarëve të tjerë, për mossukses, në vrasjen e Isa Boletinit.

Lufta e Isa Boletinit ishte gjithëkombëtare

Fundi i shek. XIX dhe fillimi i shek. XX, paraqet periudhën më dramatike, më komplekse dhe më vendimtare për fatin historik të shqiptarëve. Në arenën diplomatike e ushtarake dalin në skenë, plane të ndryshme për ndarjen e tokave shqiptare. Në këtë kohë u lidhë Aleanca Serbo-Bullgaro-Greke për copëtimin e tokave shqiptare, me ndihmën e Fuqive të Mëdha, sidomos të Rusisë.

Shqiptarët u zhgënjyen edhe njëherë në qeverinë xhonturke, që u tregua edhe më e egër ndaj kërkesave të tyre të ligjshme. Me të marrë të pushtetit, filluan t'i mbyllin shkollat, klubet dhe shtypshkronjat në gjuhën shqipe. Reprezaljet, ndjekjet, burgosjet, internimet dhe vrasjet e udhëheqësve popullorë morën hov, me qëllim të frikësimit të popullatës së gjerë, që ishte molisur nga luftërat e shpeshta dhe gjendja e vështirë ekonomiko-sociale. Ndaj shqiptarëve filluan ekspeditat e pandërprera ndëshkuese, të udhëhequra nga pashallarët dhe gjeneralët më të njohur të kohës, të cilët kudo që shkelnin mbillnin tmerr e vdekje. Këto reprezalje e

pezmatuan edhe më tepër popullin, andaj filluan kryengritjet e viteve 1909, 1910, 1911, 1912, në të cilat u inkuadrua pjesa më e madhe e popullatës shqiptare.

Në vllugun e këtyre ngjarjeve, Isa Boletini, në Gojbulë të Vushtrrisë takohet me Hasan Prishtinën, me Zejnullah Begun etj., për t'u marrë vesh për fillimin e Kryengritjes së Përgjithshme shqiptare kundër sundimit turk. Isa si pjesëmarrës i Kuvendit të Junikut, më 1912, ai më 15 maj thirri Kuvendin e Kurillovës në Shalë të Bajgorës, vend ndërmjet të Shalës e Llapit, me qëllim të marrjes së vendimit për fillimin e kryengritjes së përgjithshme. Thirrjes së tij i përgjigjen krerët dhe masa e gjerë popullore e fshatrave të këtyre regjioneve. Kënga popullore, sikur do ta madhërojë tubimin gjithëpërfshirës dhe figurën e Isa Boletinit karshi këtyre ngjarjeve të mëdha, që ndodhin në hapësirën shqiptare e ballkanike:

- *Të thomi: "Turkun nuk e due!"*

Ka marrë udhën e asht tfillue,

N' Kurullovë koka shkue,

Krejt n'ledinë burrat i ka tubue,

*T'krejt katuneve aty janë shkue*¹⁷.

Më 1910 të Verrat e Llukës Isa Boletinin e zgjedhin komandant të forcave shqiptare. Në këtë kuvend ishin marrë vendime të rëndësishme për çështjen e atdheut, siç ishte pajtimi i gjaqeve, organizimi dhe mobilizimi i të gjithë atyre, që ishin të aftë për luftë. Organizimin dhe mobilizimin e shqiptarëve të shtatë krajlive të Evropës, siç thotë kënga, nuk e shikonte me sy të mirë, sidomos Rusia që kishte qëllime të caktuara, t'i ndihmojë sllavët për copëtimin e tokave shqiptare, andaj bënte presion të vazhdueshëm te qeveria turke që t'i disiplinojë shqiptarët e rebeluar.

¹⁷*Po aty*, f. 286.

Shtrirjen gjeografike të mobilizimit të shqiptarëve, veçanërisht tubimet dhe marrëveshjet e tyre gjithëkombëtare, për çlirimin e vendit, epika historike e paraqet në këtë mënyrë:

*Mbledh' shqiptart-e bytevi,
N'Mitrovicë deri n'Gusi,
N'Kaçanik deri n'Malsi.
N'Verra t' Lluk's bajnë pleqni,
N'Verra t' lluk's jan mbledh' të tanë
Kanë lidhë besën për gjith'anë¹⁹.*

Sa i rëndësishëm ishte roli i Isa Boletinit në zhvillimin e këtyre ngjarjeve, në fund të shek. XIX dhe në fillim të shek. XX, në fushën e betejave, në arenën diplomatike ndërkombëtare, përveç të dhënave arkivore, dëshmojnë edhe këngët historike, të cilat e pasqyrojnë në mënyrë të denjë veprimtarinë e tij.

Veprimtaria ushtarake e Isa Boletinit i pengonte, gjithnjë e më tepër Fuqitë e Mëdha, sidomos shtetet fqinje, të cilat synonin copëtimin e tokave shqiptare:

*- Heu, kral Nikolla, o, po ma rrehke telin,
he, kanxhallozit po ja çon haberin:
He, me ma nxan-o, ore, Isa Begin,
o krejt Avropa, hej, ja kanë pa sherrin²⁰!*

Me kalimin e kohës, ngjarjet në Ballkan dhe në Perandorinë Osmane të xhonturqve, vinin duke u ndërlikuar edhe më tepër në sferën ushtarake, diplomatike, por dhe ekonomike. Në këtë kohë kudo nëpër tokat shqiptare ishte ndezë flaka e luftës për çlirimin e vendit. Isa Boletini në zhvillimin e këtyre kryengritjeve ishte figura kryesore, nën udhëheqjen e të cilit çliroheshin qytetet e

¹⁹Këngë Popullore të Rilindjes Kombëtare, Prishtinë, 1978, f. 251.

²⁰Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës, Këndoi: Dervish Shaqa, Dosja e Sadri Fetiut.

njëpasnjëshme dhe më në fund bie në dorë edhe Shkupi si kryeqendër e Vilajetit. Për shuarjen e këtyre kryengritjeve Qeveria turke dërgoi pashallarët e gjeneralët më të njohur të kohës, por të gjithë përfunduan pa sukses. Shtrirja e luftës së forcave shqiptare kundër atyre turke në këtë kohë përfshinte një hapësirë të madhe. Rapsodi popullor këto pika gjeografike, i përkufizon dhe i përshkruan në këtë mënyrë:

*N'Kaçanik dej në Boletin,
Tonë Kosova u mlue m' tim;
U mlue m'tym, i ka dalë flaka,
E dogj në top Dergut Pasha²¹.*

Lufta dhe sakrifica e shqiptarëve për çlirimin e atdheut kishte marrë hov të madh. Ajo përhapej gjithnjë e më tepër, duke përfshirë shumë pika strategjike. Luftohej për çdo fshat e qytet, ngase shqiptarët e kishin kuptuar realitetin historik, dinin se ishte momenti i fundit për ardhmërinë e vendit e të kombit, andaj e bënë vdekjen pa menduar e pa u kursyer fare. Këtë vendosmëri të shqiptarëve, epika popullore historike e pasqyron me anën e këtyre vargjeve:

*- Edhe, kadalë, pasho, se s'je n' Rumeli,
E po, tash-o po sheh burr-o me sy-e,
Edhe qi djeg veten edhe t'përvlon ty-e²²!*

²¹ Demush Shala, *Këngë Popullore Historike*, Prishtinë, 1973, f. 233.

²² *Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës*, Këndoi: Dervish Shaqa, Dosja e Sadri Fetiut.

Karakteri etnopsikologjik i Isa Boletinit përballë sfidave të kohës

Heronjtë e fushëbetejave dhe të luftërave të ndryshme i bëjnë të mëdhenj luftërat e sakrificat sublime, që bëjnë ata, për t'i fituar ato, por edhe në anën tjetër, çfarë kundërshtari kanë: a janë të denjë, a janë të përmasave të njëjta, më të fortë, më të dobët, se çfarë strategjie përdorin, sa i dëgjojnë luftëtarët, sa luftëra i kanë fituar etj.

Këtë e dëshmojnë më së miri heronjtë tanë Skënderbeu, Isa Boletini, Mehmet Ali Pasha, Ali Pashë Tepelena, Shaban Polluzha, Adem Jashari e të tjerë. Isa Boletini u ballafaqua gjatë tërë jetës me kundërshtarë të fortë, me pashallarë, gjeneralë të ndryshëm, mbretër dinakë, të cilët përdorën çdo mundësi për ta bërë për vete, për ta luftuar, për ta vrarë, por kurrë nuk patën sukses. Isën e vrau vetëm tradhtia, por edhe Isa e vrau tradhtinë me zulmë, duke hyrë thellë në zemrat e të gjithë atdhedashësve të lirisë, në kujtesën e popullit, në rrëfimet dhe në epikën historike, si hero legjendar që u përjetësua.

Zulma e tij shkroi dhe madhëroi faqet më të ndritshme të historisë së kombit tonë, në të djeshmen, në të sotmen dhe në të ardhmen. Të dhënat historike dëshmojnë se të gjitha ngjarjet e mëdha, që u zhvilluan në kapërcyell të shek. XIX, në pjesën dërrmuese të trojeve shqiptare ndërlidhen me veprimtarinë luftarake e patriotike të Isa Boletinit. Ai ishte njeri me virtyte e karakter të lartë njerëzor. I mençur, dinjitoz, strateg ushtarak i pashoq, por në momente të caktuara bëhej i vendosur, i rrëmbyeshëm, pa marrë parasysh raportin e forcës kundërshtarë, hynte në luftë dhe fitonte. Këto tipare i cilësojnë vetëm trimat e rrallë, siç ishte Isa Boletini. Qëndrimin e vet luftarak, Isa e shfaqte haptas, pa ngurruar para mbretërve, pashallarëve, gjeneralëve, diplomatëve të vendeve më të fuqishme, si

dhe para të gjithë kundërshtarëve të tij, qofshin të mëdhenj, qofshin të vegjël.

Si hero kombëtar kishte një besim të madh te populli, andaj e donte atë dhe e respektonte fjalën, dëshirën, mendimin dhe synimet e tij. Nga çdo luftë mësonte edhe më tepër artin luftarak. Të dhënat historike, folklorike dhe kujtesa e popullit dëshmojnë fuqishëm se ky burrë i madh, në ballafaqim me sulltan Hamitin II, ia kishte shfaqur haptas përcaktimin e tij - për lirinë e popullit shqiptar, pa marrë parasysh se kjo gjë nuk i pëlqente atij. Sulltani i ofroi grada, privilegje, pasuri që të jetonte si është më së miri, po ky i refuzoi, duke i thënë se e donte më shumë Boletinin sesa Stambollin. Nuk iu përgjigj as ftesës që të takohet me Sulltan Mehmet Rashiti V në Mazgit, te Tyrbja e sulltan Muratit, me rastin e vizitës së tij në Kosovë, më 17 qershor 1911. Pikëpamjet dhe kundërshtimet e tij ia shfaqti haptazi, vendosmërisht edhe Kral Nikollës të Malit të Zi, i cili mundohej në mënyrë perfide, që ta përvetësonte, që zulmën dhe forcën e tij t'i përdorte për të mirën e tij, t'i shtinte në luftë shqiptarët me turqit, t'i çlironin fshatra e qytete të tëra, e më në fund të hynte ushtria e tij e padëmtuar. Këtë skenar të krajlit Isa e kuptoi me kohë, andaj iu kundërvu energjikisht, duke i thënë: *nuk jam ardhë këtu për të ndërruar pushtuesin!*

Përcaktimin për mëvetësinë e shtetit shqiptar dhe të tokave të pandara etnike, ia shfaqti prerazi edhe ministrit anglez të Punëve të Jashtme, Eduard Greit, më 1913, në Konferencën e Londrës: “Nëse Evropa nuk do ta zgjidhë drejt çështjen e kufijve të Shqipërisë, Ballkani nuk do të ketë kurrë qetësi”²³. Qëndrimi dhe vizioni i Isa Boletinit për paqe e qetësi në hapësirën e Ballkanit mbetet i drejtë edhe sot e kësaj dite, paluhatshëm dhe ligjërish i arsyeshëm, se pa çlirimin dhe bashkimin e të gjitha tokave shqiptare në një shtet të

²³ Fatmire Musaj, *Isa Boletini*, Tiranë, 1978, f. 176.

vetëm - vështirë mund të ketë qetësi kjo hapësirë ballkanike dhe evropiane.

Nami i sfiduar i Isa Boletinit

Sipas kujtesës së popullit dhe të dhënave folklorike, Isa Boletini, në disa momente, për çështje të caktuara lidhur me organizimin e Kryengritjes së Përgjithshme, të vitit 1912 kundër turqve ka pasur mospajtime edhe me disa udhëheqës popullorë. Isën në Kuvendin e Kurulloves, para masës së tubuar e kundërshton rreptë Beqir Voca i Melenicës, plak i mençur i Shalës së Bajgorës, duke i thënë se i bashkohet besëlidhjes, "... por dine se jemi argat të huej"! Megjithatë, sipas ligjërimit popullor, Isa e detyron me dhunë të marrë pjesë në organizimin e përgjithshëm të kryengritjes shqiptare. Këto momente dramatike, kënga i paraqet në këtë mënyrë:

- *Çou, bre Zhivk! - fort ju ngërmue,
Shpejt ni letër me marue,
E kral Petrit me ja çue:
"Shumë selam Isa t'ka çue,
Beqir Voca â tye t'nimue"*²⁴!

Në vazhdim epika historike dhe kujtesa e popullit njofton se Beqir Voca i pezmatuar nga qëndrimi i Isait, që i drejtohet krajlit të Serbisë, se kinse edhe Beqir Voca, plaku i mençur po i ndihmon, atëherë ky i thotë Zhivkut:

- *Qysh t'tham unë, dajm ka me çkrue:
Mos kujto qi m'ke tradhtue,
Po me zor jam tye t'nimue*²⁵!

²⁴Këngë Popullore Historike, bleu II, IAP, Prishtinë, 2007, f. 290.

²⁵Po aty, f. 290.

Realiteti jetësor dëshmon fuqishëm se në kohët e liga lëmshi i thashethemeve ka mundësi të tirret më shumë, më gjatë dhe më hollë, veçanërisht për ngjarjet dhe figurat e shquara, që ndërlidhen me to. Marrëdhëniet e Isait me Pop Zhivkun e Vushtrrisë ishin reciproke, secili prej tyre është munduar ta shfrytëzojë njëri - tjetrin për interesa të veta dhe të kombit të vet. Isa ishte trim dhe besnik i madh, ndërsa popi i mençur, dinak, i pabesë. Isa me anë të popit i mbante lidhjet me Serbinë, kur kishte nevojë për të. Mirëpo, edhe Serbia kur donte të realizonte ndonjë qëllim të saj me Isën komunikonte nëpërmjet pop Zhivkut të Vushtrrisë.

Për të bëmat historike të heronjve, nganjëherë, thuhet edhe të pavërteta për ta. Zërat e ndryshëm, bien pre e propagandës së huaj, dashakeqësve, të cilët rrenën e bëjnë si të vërtetë, e lëshojnë me qëllim të caktuar, për të njollosë veprimtarinë luftarake e patriotike të tyre. Nga kjo e keqe, as Isa Boletini, nuk u kursye, bile, në disa raste, edhe u atakua drejtpërdrejt. Në vllugun më të madh të zhvillimit të ngjarjeve, të luftërave që bëheshin kundër të huajit për çlirim kombëtar, nëpër disa fshatra të Shalës së Bajgorës fillojnë të përhapen fjalë të pavërteta, të papeshuara mirë se kinse Isa Boletini, nuk është në nivel të duhur kombëtar. Po blen armë prej shkaut, prej Serbisë e po e shet Kosovën etj. Lidhur me këto thashetheme janë krijuar rrëfime të ndryshme, të cilat janë përcjellë brez pas brezi. Ja, një anekdotë e tillë. Në një rast paria e fshatit Kaçanoll të Shalës së Bajgorës, i paskan thënë:

- Pse Isa Beg e shite Kosovën?! - E shita, valla, edhe zemra vërr s'mbani! E pata më vështirë kur i dorëzova çelsat e kalasë së Koçandollit. Aq shumë u mërzita sa belivallahu shpirti desh m'lsjoj prej kjametit²⁶!

²⁶ Fazli Hajrizi, "Figura e Isa Boletinit në këngët popullore", në veprën: *Isa Boletini dhe koha e tij*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 1998, f. 179 - 180.

Nga ajo që thuhej për Isën s'kishte asgjë të vërtetë, andaj heroi me një gjakftohtësi e urti, tërë atë trillim, e kthej në shaka e cinizëm. Isa kurrë nuk hynte në ujëra të turbullta, por të painformuarit, dashakeqësit e lignin nga pak. Mirëpo, një gjë është e sigurt, se propaganda serbe vazhdimisht punonte për t'i përçarë udhëheqësit shqiptarë. E pakontestueshme është se armiqtë e tanë, gjithmonë atë çka nuk mundën ta bëjnë në fushën e betejës, për zhdukjen fizike të figurave të shquara kombëtare, e arritën në saje të tradhtisë, kjo na përcjell me shekuj, të cilën fatkeqësisht shumë herë gjatë historisë e vunë në përdorim dhe patën sukses.

Trimat më të mëdhenj të popullit tonë, duke u mbështetur te tradhtia, armiqtë arritën t'i asgjësojnë. Një fat të tillë të keq e pati edhe Isa Boletini, të cilin më 23 janar 1916, në Urën e Ribnicës së bashku me shtatë bashkëluftëtarë të tij e vranë në pritë. Edhe vdekja e Isa Boletinit me luftëtarët e tij, në pritë, ishte flijim madhështor, ai nuk u dorëzua, por luftoi dhe shpagoi veten dhe luftëtarët e tij për disa herë duke lënë të vdekur shumë malazezë, morti i të cilëve nuk i ka lënë të qetë për shumë kohë. Luftën e tij në këto momente dramatike, të ndeshjes ballë për ballë, Isa dëshmoi fuqishëm se nuk e njihte forcën e armikut as vdekjen. Këtë më së miri e paraqesin këto vargje të këngës popullore:

- Zo', çka asht-e, he, ky nam beteri,

O Podgoricën, he, ma mloi jezeri,

O po lifton, more, he, ai Isa Begu²⁹!

Isa Boletini me veprimtarinë e tij patriotike u bë i pavdekshëm. Ai u bë legjendë në mendjen e zemrën e shqiptarëve, u bë

²⁹Arkivi i Institutit Albanologjik të Prishtinës, Këndoi: Dervish Shaqa, Dosja e Sadri Fetiut.

frymëzim që, nxiti, mobilizoi breza të shumtë, për luftë dhe sakrificë, mësim se si duhet, nderohet, e mbrohet atdheu, por dhe si ndëshkohet tradhtia e armiku.

Prof. dr. Adem ZEJNULLAHU

SUMMARY

ISA BOLETINI ACCORDING TO THE EPICS OF HISTORY, POETRY AND PEOPLE'S MEMORIES

The paper treats in a detailed manner the patriotic activity of Isa Boletini, in facing foreign conquerors throughout history, according to the historical epics, poetry and people's memories. The figure of this national hero is closely related to some significant events, both tragic and great, not only for the region of Shala of Bajgorës, but for the fate of the nation in general. A special dimension of this study, aside from the discussion of wars between Isa and the Ottoman military forces, as well as those Serbian and Montenegrin, particularly during 1909, 1910, 1911, 1912, is paid to the description of his appearance, both in a physical and moral aspect. Of this we know through national rhapsody emitted by songs, as well as by our famed poets, who dedicated much poetry to this legendary and valiant man. A particular place in this treatise is dedicated to the relations that Isa Boletini had with the most renown Albanian figures, their agreements to wage war jointly at a given time, particularly so with Beqir Voca and Hasan Prishtina. Isa Boletini thanks to his patriotic activity became a memorial to liberty, immortal, and an inspiration to new generations on how the fatherland should be protected. It is for this reason that many songs were sung for him, just as many stories and poetry were told for him.